

II. Історичні, економічні науки

Нетудихата Костянтин Леонітович, аспірант МФ НаУКМА. 1975 р.н. Закінчив з відзнакою економічний факультет УДМУ у 1997 р. Тема наукових досліджень - теорія і практика економічного розвитку регіонів.

УДК 330.101.001.76

Нетудихата К.Л.

Інноваційний фактор в контексті моделей поведінки фірми (регіональний розвиток)

Процес трансформації економічної системи України характеризується розвитком негативних тенденцій – падінням продуктивності праці, зростанням кількості безробітних та тривалості безробіття, зменшенням обсягів чистого експорту, зниженням ефективності зовнішньої торгівлі. Такий стан речей з точки зору шумпетерівського процесу "створюючого руйнування", коли розвиток обумовлюється відторгненням існуючих структур і відносин, уявляється цілком природним. Це є передумовою отримання системою нових якостей, сукупність яких дає поштовх розвитку економіки країни. У загальному розумінні, виникнення таких чинників розвитку пов'язано із ступенем агрегованості стійких компонентів системи та їх динаміки. Для економічних систем подібними стійкими компонентами є регіони – соціально-економічні утворення, що адміністративно прив'язані до даної території. Отже, регіональний розвиток має визначати і загальне спрямування динаміки економічної системи.

Регіональний розвиток є наслідком впливу певних факторів. Вони мають прояв у змінах масштабів виробництва, кваліфікації робітників, кількості зайнятих, обсягів капіталовкладень, розміщення ресурсів, організації та управління виробництвом тощо. До цього часу, на жаль, немає повної класифікації факторів регіонального розвитку, яка б могла бути використана для прийняття практичних рішень при формуванні регіональної економічної політики. Однак, для її формування і спрямування на подолання системної економічної кризи необхідно визначити такий фактор, що визначає за даних умов розвиток регіонів і,

відповідно, сприяє розвитку економічної системи.

Як визначальний сучасна економічна теорія пропонує інноваційний фактор. Це твердження є узагальненим висновком, який міститься у дослідженнях Й.Шумпетера [1], Р.Нільсона та С.Уінтера [2], Г.Менша [3], А.Клайнкнехта [4], Ван Дайна [5], В.Маєвського [6], І.Макаренка [7] тощо. Дія регіонального інноваційного фактора проявляється через відповідну поведінку фірм. Вона, у свою чергу, формує вектор розвитку даного компоненту і, як наслідок, динаміки економічної системи.

Для подальшого аналізу вважається доцільним формування уявлення про інноваційний фактор саме у контексті поведінки фірм.

Вперше поняття інновації (innovation) було розроблено теоретично і впроваджено в економічну практику австрійським вченим Й.Шумпетером. У своїй праці "Теорія економічного розвитку" (1912 р.) Й.Шумпетер визначає інновацію як "нову комбінацію" виробничих факторів, мотивованих підприємницьким духом [8]. Як видно, центральним ланцюгом інновації він вважає підприємця.

В уявленні Й.Шумпетера, підприємець – це суб'єкт, який може бути власником засобів виробництва, менеджером або ще будь-ким, хто впроваджує нові комбінації ресурсів з метою отримання підприємницького прибутку, як плати за високу компетенцію, першовідкриття, ризик тощо. Основні мотиви, які створюють для підприємця стимули до отримання прибутку - це придбання благ для задоволення споживчих потреб, воля до перемоги, радість творчості та інші. Підприємницька діяльність – це, за Шумпетером, не професія, а більш унікальна здатність до впровадження інновацій на ринок.

Інноваційна активність або поведінка будь-якої фірми певно залежить від наявності підприємців та їх ділових якостей. Всі інші умови виникнення інновацій – наявність коштів, виробничих засобів, досліджень в певній галузі та інші, вважалися другорядними.

Класифікація інновацій, за Й.Шумпетером, досить містка і включає наступні їх різновиди: (1) продуктові інновації, що мають місце при виробництві нового продукту, або продукту з якісно новими властивостями; (2) процесні (технологічні) інновації, які мають місце при впровадженні нового засобу виробництва; (3) сировинні інновації або використання у процесі виробництва нової сировини, напівфабрикатів тощо; (4) збутові інновації, які виникають при освоєнні нового ринку збуту; (5) організаційні інновації або введення нових організаційних та інституційних форм господарчої діяльності.

Й.Шумпетер вивчав інновації та поведінку фірм, обмежуючись їх впливом на формування економічних

циклів. Її теорія з'явилася в часи, коли у науковому світі панували неокласичні погляди, сформовані під впливом А.Сміта, Д.Рікардо, Дж.Мілля, А.Маршалла. Неокласики не віддали належне поглядам Й.Шумпетера на інновації [9]. Одна з причин полягає у тому, що виконаний ним аналіз категорії інновацій не відповідав можливостям економічно-аналітичного апарату неокласичної теорії.

Неокласична теорія розглядала поведінку фірми на ринку як таку, що ґрунтується на прагненнях до максимізації прибутку за умов визначених зовнішніх та внутрішніх факторів. Припускається, що суб'єкту точно відомо, які виробничі можливості є у його розпорядженні. Власне поведінка суб'єкта постає результатом раціонального вибору з безлічі відомих йому можливостей. Подібні припущення обмежували можливості неокласичної теорії відобразити мінливість ринкової кон'юнктури, виникнення новітніх технологій тощо.

Між тим, представники неокласичної теорії неодноразово зверталися до визначення самого поняття "інновація", хоча у їх поглядах не було методологічної єдності. Так, різними авторами поняття інновації подається як:

- створення нового продукту, використання нового методу виробництва, нової форми бізнес-організації, Р.Кембел [10];
- відкриття нових продуктів, або нових шляхів виробництва старих продуктів і також як процес визначення комерційної цінності винаходу, Р.Мебрі та Х.Улбріх [11];
- впровадження на ринку нових або удосконалених продуктів, процесів та послуг, М.Бейлі та Ф.Фрідмен [12].

Моделі поведінки фірм у поглядах неокласиків переважно пояснювали події, що вже відбулися (або мали місце). Це, у світлі питань, що розглядаються, ще більш обмежує можливості аналізу економічних процесів, а саме в термінах передбачення, випереджаючого впливу на економічну динаміку.

Критика неокласичних підходів посилилася в останні десятиліття [13]. Це сприяло становленню нового напрямку економічної науки – "еволюційного", який зосередив увагу на дослідженні нерівноважної економічної динаміки. Внаслідок було створено економічну еволюційну теорію, в основу якої покладені принципи еволюційної генетики, еволюційної біології, системного аналізу.

Економічна еволюційна теорія використовує ідеї економічного "природного відбору" – розвиток будь-якої фірми здійснюється за рахунок природного вилучення з економічного простору інших членів популяції господарських суб'єктів, не здатних за умов, що склалися, ефективно відтворювати свою діяльність.

Процес економічного "природного відбору" наділяє фірми такими властивостями та характеристиками, які дають їм змогу виживати та розвиватися в постійно мінливому і конкурентному середовищі. Серед цих якостей – здатність фірм до підтримання обсягів виробництва, отримання прибутку тощо.

Специфіка цієї еволюційної парадигми постає у тому, що вона приділяє значну увагу саме процесам інновації, як чинникам розвитку фірм та економічної системи в цілому. При цьому припускається, що в поведінці фірми мотив максимізації прибутку не завжди відіграє провідну роль. Фірма часто задовольняється отриманням прибутку на рівні, що є мінімально необхідним для відтворення виробництва, або керується іншими, крім максимізації прибутку, цілями в залежності від специфіки економічної ситуації.

Базову модель поведінки фірми, де враховуються загальні принципи економічної еволюційної теорії, було запропоновано Р.Нільсоном та С.Уінтером 1984 р. у роботі "Еволюційні теорії економічних змін" [14]. Фірма за цією моделлю постає носієм "генів" – відносно стійких у часі технологічних, управлінських та інших операцій. Подібні операції називаються "рутинами". Їх особлива риса полягає у тому, що вони є частиною звичайного повсякденного управлінсько-технологічного порядку. Фірма використовує *рутини*, доки вони забезпечують необхідну прибутковість і тим самим – існування фірми на ринку.

Р.Нільсон та С.Уінтер відокремлюють три типи *рутин*: (1) стандартизовані управлінсько-технологічні операції, (2) стандартні інвестиції, (3) пошук.

Зміст і співвідношення перших двох задаються досвідом минулого або станом зовнішнього середовища. Третя *рутина* за своїм характером є інноваційною діяльністю, тобто пошуком, який фірма може вести постійно, або коли інші *рутини* вже не можуть забезпечити необхідні умови діяльності на ринку. До третьої *рутини* можна віднести традиційні форми проведення науково-дослідницьких робіт, реорганізації, оновлення виробництва тощо.

Отже, в еволюційному контексті інновація – це результат пошуку, спрямованого на забезпечення необхідних умов діяльності фірми на ринку. Інноваційну діяльність можна розглядати, як комплексну реакцію фірми на зміну зовнішнього середовища.

На жаль, у дослідженнях, які базувалися на економічній еволюційній теорії не зверталася увага на проблеми типології інновацій, що уявляється досить цікавим, враховуючи новітність їх поглядів. У цьому питанні вони головним чином спиралися на погляди Й.Шумпетера.

Представники економічної науки країн соціалістичного табору сформулювали своє уявлення про

II. Історичні, економічні науки

інновації та інноваційну діяльність. Воно ґрунтувалося на розгляді поведінки господарського суб'єкта в умовах командно-адміністративної економіки як однозначно спрямованої на своєчасне виконання планових завдань. Будь-які інші її аспекти економічною теорією не досліджувалися. Інновація подається як: (1) результат поєднання соціальних потреб та технічних засобів з метою задоволення цих потреб, Г.Майєр та Г.Хауштайн [15]; (2) процес перетворення нової ідеї або винаходу в соціально-економічну, значиму продукцію, яка має принципово нові техніко-економічні показники, Н.Мончев [16].

Окрім суто теоретичних уявлень на розвиток інноваційної теорії значний вплив мали також дослідження, що узагальнювали результати практичної діяльності.

Зокрема, Б.Твісс вважав інновацією процес, в якому винахід або ідея одержує економічну сутність [17].

Б.Санто визначив інновацію, як суспільний техніко-економічний процес, який через практичне використання ідей та винаходів приводить до створення удосконалених по властивості виробів, технологій у випадку, коли інновація орієнтована на економічний прибуток, коли її поява на ринку може принести додатковий прибуток [18].

С.Льєнкова розглядала інновацію, як кінцевий результат інноваційної діяльності, який знайшов своє втілення у вигляді нового або удосконаленого продукту, впровадженого на ринку нового удосконаленого технологічного процесу, що використовується в практичній діяльності, або у новому підході до надання соціальних послуг [19].

Отже, у своїх дослідженнях "практики" визначають поняття інновації і поведінки фірм, розуміючи під цим її спрямування на отримання прибутку від впровадження інновацій, а також звертають увагу на питання ефективного управління інноваційними процесами.

Як видно, дослідження феномену інноваційної діяльності пройшло певний еволюційний шлях. Основні етапи розвитку уявлень про інновації, переваги та недоліки отриманих результатів постають у наступному:

1. Шумпетер вивчав інновації та поведінку фірм тільки в розрізі їх впливу на формування економічного циклу, що обмежувало дослідження багатьох інших аспектів.
2. Неокласична теорія під впливом часу та нових вимог до дослідження інновацій, поведінки фірми, поступилася більш реалістичній еволюційній теорії, яка за об'єктом аналізу (соціально-економічні та соціально-психологічні основи економічної діяльності фірм) та методологією (вивчення фірм в процесі їх еволюційного розвитку) уявляється більш досконалою.
3. Соціалістична економічна теорія розглядала поведінку фірми переважно у контексті виконання

планових завдань відповідних державних органів.

4. В дослідженнях, які узагальнюють результати практичної діяльності, головна увага приділяється питанням управління інноваційними процесами.
5. Найбільш адекватно відображає сучасні погляди на поведінку фірм еволюційна модель. Однак, використання нею генетичного принципу еволюційного розвитку привело до створення досить громіздкого апарату дослідження рутинізованих процесів поведінки господарських суб'єктів, що утруднює використання еволюційних моделей для формалізованого відтворення дійсності.

Все це привертає увагу до якісного аналізу структури відносин, що виникають в рамках інноваційної діяльності, таких, що могли б використовуватися як база для розробки економічної політики регіонів.

Вважаємо, що зміни у зовнішньому середовищі спочатку впливають саме на відтворення виробничих відносин всередині фірм. Отже, перед фірмою виникає питання зміни рутинізованих процесів.

Під виробничими відносинами ми розуміємо певні зв'язки та відносини, в які свідомо вступають люди в процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання. Можна уявити, що фірма буде існувати доки виробничі відносини будуть відтворюватися. Цікаве пояснення цього явища можна зробити, спираючись на теорію Г.Саймона [20]. Суб'єкту у стані рівноваги притаманний певний рівень задоволення їх характером, і як результат – фірмі властива певна стійкість. Коли розвиток досягає цього стану, жоден з учасників не буде докладати яких-небудь зусиль до змін або удосконалення.

Виробничі відносини постійно відчувають вплив хаотичних флуктуацій зовнішнього середовища. Це створює передумови для виникнення кризових ситуацій, за умов яких фірма втрачає задоволення характером виробничих відносин і починається процес пошуку, який здатний привести відносини до нового стану рівноваги.

На початку криза може розвиватися тільки в одному ланцюгу відносин. Якщо система ніяк не відреагує, тобто не зможе самоорганізуватися, наступні етапи розвитку кризових явищ будуть пов'язані із накопиченням кризового потенціалу і досягненням стану нестійкої рівноваги. За цих умов вплив навіть незначних флуктуацій зовнішнього середовища може посилюватися в декілька разів і внаслідок цього – повністю зруйнувати систему. Наслідком є ліквідація попереднього порядку виробничих відносин і їх структури.

Виходячи з принципів самоорганізації біологічних та термодинамічних систем, можна назвати один з варіантів сценарію подальшого розвитку, можливість якого виникає у період кризи. Це перехід від деструктивної до конструктивної фази. Внаслідок взаємодії елементів старої системи у виробничих

відносинах починають спостерігатися елементи цілеспрямованої колективної поведінки. Виникають кооперативні процеси та спонтанно формується новий порядок, новий рівень відносин.

На наш погляд, таке уявлення про розвиток дозволяє розглядати інновацію, як результат пошуку, спрямованого на подолання кризи виробничих відносин, що мають місце всередині суб'єктів господарювання.

Виходячи з принципів загальної теорії самоорганізації систем, в регіоні має сформуватися характерне середовище, яке є однією з необхідних умов самоорганізаційного відтворення виробничих відносин будь-якої фірми. Воно являє собою сукупність наступних складових:

1. *ринкового механізму*, який розглядається як товарно-інформаційна система, де найшвидшим чином виявляються кон'юнктура, наявність товару, його споживча вартість, котировки цін в цілому, та відбуваються операції обміну;
2. *правового середовища*, оскільки закріплення власності в процесі товарного обміну має регулюватися правовими актами, для чого потрібні закони та інститути, котрі в процесі відтворення виробничих відносин постійно пристосовують законодавчі норми до нових економічних явищ;
3. *середовища доступних ресурсів* – трудових, матеріальних, енергетичних та інших ресурсів, що складають фактори виробництва;
4. *інформаційного середовища*, що включає ринкові інформаційні структури, а також мас-медіа, котрі працюють з учасниками виробничих відносин: актуалізують споживання, формують суспільні очікування, здійснюють рекламу.

Запропоноване уявлення про інновації та інноваційну діяльність, хоча воно і не повне та потребує подальших досліджень, дозволяє з іншої сторони подивитися на феномен регіонального розвитку, а саме з позицій та у термінах самоорганізації біологічних та термодинамічних систем. Це, на наш погляд, створює передумови для формування нових напрямків розробки економічної політики регіонів.

Література.

1. Шумпетер Й. Теория экономического развития. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.

2. Nelson R., Winter S. An Evolutionary Theory of Economic Change. – Cambridge, 1982. Цит. за: Нестеренко А. Современное состояние и проблемы институционально-эволюционной теории // Вопросы экономики. – 1997. – № 3. – С. 42-57.
3. Mensch G. Stalemate in Technology. – Cambridge, 1979. Цит. за: Яковец Ю.В. Ускорение научно-технического прогресса. – М.: Экономика, 1988. – С. 111-112; Меньшиков С.М., Клименко Л.А. Длинные волны в экономике: когда общество меняет кожу. – М.: Международные отношения, 1989. – С. 188-195.
4. Kleinknecht A. Innovation Pattern in Crisis and Prosperity. – L., 1987. Цит. за: Яковец Ю.В. Указ. соч. – С. 46, 112; Меньшиков С.М., Клименко Л.А. Указ. соч. – С. 195-199.
5. Van Duijn J.J. The Long Wave in Economic Life. – L., 1983. Цит. за: Меньшиков С.М., Клименко Л.А. Указ. соч. – С. 199-204.
6. Маевский В. Эволюционная теория и макроэкономика // Вопросы экономики. – 1997. – № 3 – С. 27-41.
7. Макаренко И. Инновационно-инвестиционная политика в кризисной фазе экономического цикла // Наука и инновации. – 1996. – № 3-4. – С. 110-123.
8. Шумпетер Й. Указ. соч.
9. Бажал Ю. Економічна теорія технологічних змін. – К.: Заповіт, 1996. – С. 56-57.
10. Campbell R. Economics. – USA: McGraw-Hill, 1987. – P. 927.
11. Mabry R., Ulbrich H. Introduction to economic principles. – USA: McGraw-Hill, 1989. – P. 446.
12. Baily N., Friedman F. Macroeconomics. – USA: Irwin, 1991. – P. 752.
13. Бажал Ю. Вказ. тв. – С. 99.
14. Nelson R., Winter S. Op.cit.
15. Maier H., Hausteil H. Innovation, efficiency cycle and strategy implications. – Vienna, 1978. Цит. за: Барютин Л.С. Управление техническими нововведениями в промышленности. – Л.: ЛГУ, 1986. – С. 10.
16. Мончев Н. Разработки и нововведения. – М., 1978. Цит. за: Барютин Л.С. Управление техническими нововведениями в промышленности. – Л.: ЛГУ, 1986. – С. 10.
17. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями. – М.: Экономика, 1989. – С. 36.
18. Санто Б. Инновации как средство экономического развития. – М.: Прогресс, 1990. – С. 83.
19. Ильенкова С. Инновационный менеджмент. – М.: ЮНИТИ, 1997. – С. 9.
20. Калинин Э., Чиркова Е. Концепция постклассической экономической рациональности // Вопросы экономики. – 1998. – № 5 – С. 68-78.